

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emîn'in (1878-1953) İstanbul Anıları

Hüseyin Yazıcı*

Mısırlı bir tarihçi ve yazar olan Ahmed Emîn¹, Kahire'de orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlköğrenimine babasının yanında başladı. İlkokulu bitirince, bir süre Ezher Üniversitesi'nde okudu. Daha sonra Kadı Mektebi'ne² girdi ve buradan mezun oldu. Çeşitli yerlerde öğretmenlik ve yargıçlık yaptı. 1936 senesinde Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak girdi. 1939 senesinde de adı geçen fakültenin dekanı seçildi. 1945 senesinde ise, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür İdaresi Müdürü olarak görev aldı. 1947 yılında Dimeşk (Şam) Arap Dil Kurumu'na üye olarak seçildi. 30 yıl kadar Tercüme Telif ve Neşir Kurumu'na başkanlık etti.

XX. yüzyılın başlarında modern Arap düşüncesinin önderlerinden sayılan Ahmet Emîn, Arap dünyasında özellikle de Mısır'da felsefe, edebiyat gibi alanlarda telif ve neşir hareketinin öncülerinden biriydi. Dil ve edebiyat alanında yenilikçilerin başında yer aldı. Özellikle Arap gramerinin ve retorığının kolaylaştırılması yolunda büyük adımlar attı. Diğer taraftan yakın arkadaşı Tâhâ Huseyn (1889-1973)³ ve Abdulhamid el-İbâdî (ö. 1956)⁴ ile İslam düşünce hayatını inceledi. Nitekim Ahmed Emîn'in *Fecru'l-İslâm* adlı yapıtı, bu inceleme sonucunda ortaya çıktı. Çeşitli dergilerde pek çok yazısı çıkan Ahmed Emîn, çalışmalarında başta Carl Brockelmann (1868-1956)⁵ olmak üzere, pek çok önemli kişilikten etkilenerek Batı düşünce ve eleştiri yöntemini yapıtlarında uygulayan İslam kültür ve tarihi ile uğraşmış önemli kişiliklerin başında gelir.

Tarih, edebiyat ve felsefe alanlarında kaleme aldığı yapıtlarında zoru kolaylaştırmaya yönelik bir metot izledi. 1939 yılında kendisinin kurduğu es-Sekâfe (:Kültür) dergisinde pek çok yazısı çıktı. 30 kadar eser⁶ kaleme alan Ahmet Emîn'in Arap edebiyatında İslam kültür tarihi bakımından önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ahmet Emîn, bir ara kısa bir süre için de olsa, Cumhuriyetimiz henüz beş yaşındayken (1928) İstanbul'a gelmiş ve burada hem Türk insanını hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını tanıma fırsatı bulmuştur. İstanbul'da bulunduğu süre içinde gördüklerini, duyduklarını kaleme alan Ahmet Emîn, bize, Arap asıllı bir yazarın Türk insanı ve en önemlisi Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili gördükleri, duydukları ve düşündükleri hakkında kısa da olsa genel bir bilgi sahibi olma olanağı sağlamıştır.

Ahmet Emîn'in İstanbul Anıları:⁷

Üniversite bana, yurt dışına seyahat için güzel bir fırsat sağladı. Gençliğim geçmek üzereydi. Oysa ben, Kahire'den sadece Tanta⁸ ve İskenderiye'ye öğretmen, Kahire dışına da yargıç olarak atandığımda

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

ayrılabilmiştim. Mısır dışına çıkmak ise, doğrusu hiç aklıma gelmemişti. Zaten zamanın da buna uygun olacağını sanmıyordum. Bir keresinde de benirn için Paris'e gitme fırsatı doğmuştu. Kahire'nin paşalarından ve zenginlerinden biri, oğlunu öğrenim için Paris'e göndermek istedi. Bu arada oğlunun Arap dilini unutmamasını istiyordu. Bunun için bana, oğluna eşlik edip kendisiyle kalmamı, ona Arap dilini öğretmemi ve benirn de hem Fransızca hem de hukuk eğitimi almamı önerdi. Bir paşa yanımda, hem de maaşımı ondan alarak mernur olmak, bana ağır gelmişti. Üstelik oğlu da efendirn olacak, istediği vakit ders için beni çağırarak ve istediği vakit de dersî bitirecekti. Buna ragmen, durumu Atıf Bey'e danıştım. Atıf Bey görevi kabul etmernerni soyledi. Ben de oyle yaptım ve bunun üzerine benirn yerime başkası seçildi. Yerime seçilen, hukuk eğitimi gördü ve Şer'î⁹ ve Karma¹⁰ Mahkemeleri avukatı olarak geri dondu. Eger bu oneriye kabul etseydirn, hayatımın gidişatı değişecekti.

Her neyse, bana Mısır'ın dışına seyahat fırsatı, ancak 1928'de Edebiyat Fakültesi'nde öğretim uyesiyken tanındı. Üniversitenin rektoru hocarn Lutfi Seyyid, beni davet edip bana "Prens Yûsuf Kemâl, İstanbul kütüphanelerinde eski coğrafya kitapları ve özellikle de Ptolemaios'un¹¹ coğrafya ile ilgili kitabı¹² üzerinde araştırma yapılımasını istiyor. Benden iki kişi seçmemi istedi. Seni ve Profesör Abdulhamid el-İbâdî'yi uygun gordum" dedi. Biraz tereddut ettirn, arna yine de paşanın yanında görevlendirilme fikrini düşünmeye değer buldurn. Fakat Lutfi Bey benden önce davranıp Prens Yûsuf Kemâl'e bu fikri kabul ettiğimizi, ancak ilmî çalışmalardan dolayı bize para vererek duygularımızı rencide etmernesini, sadece seyahat ve benzeri masrafları karşılamasını rica ettiğimizi soyledi. Bunun üzerine görevi kabul ettirn.

Küçükluğümden beri İstanbul hakkında duyduklarım, beni bu oneriye kabule zorladı. Dogrusu İstanbul'un bende önemli bir yeri vardı. Hidiv Abbâs¹³, her zaman İstanbul'a gidip geliyordu. Mısır'ın ileri gelenleri İstanbul'a yaptıkları gezilerle övünüyordlardı. Ahmet Şevki¹⁴ ise, şiirlerinde İstanbul'u yiiceltiyordu. Dogrusu, Babıâli, Topkapı Sarayı, Boğaz, Marmara Denizi, Sultan Abdulharnid'in Yıldız Sarayı ve benzeri yerler gorulrneye değerdı. Biitun bunlar, bende İstanbul'u gormek için daha da büyük bir rnerak uyandırdı.

Mustafa Kemal'in devrini, sosyal düzeni tamamen değiştirmesi ve bunun yansımaları hakkında duyduklarımız da beni İstanbul'u gormeye iten nedenler arasındaydı. Bunları hep duyuyor ve devrinn içeriğini, boyutlarını ve ne denli yenilikler yaptığını öğrenmek istiyordurn.

Diger taraftan, seyahatlerin yararlı olduğuna, ayrıca bir şeyin ancak karşılaştırma yapılmak suretiyle anlaşılabilceğine inanıyorum. Örneğin; beyaz, ancak siyah, yeşil ve sarı ile karşılaştırılırsa iyi anlaşılır. Bir millet, ancak gelişmiş bir ülke ile kendini karşılaştırırsa geri kalmışlığını anlayabilir. Bir sisternin değeri de, ancak iyi bilinir veya en azından iyi bir sistemle karşılaştırılırsa anlaşılabilir. Mısır'da kaldığım surece, Mısır'dan başka bir yer görmedim ve Mısır hakkında dogru yargıya, ancak kitaplar yardımıyla ulaşabildim. Bu yol ise, bizzat gormek kadar yararlı degildi.

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin'in İstanbul Anıları

Deniz yolu ile seyahate gidip, gördükleri kent, uygarlık, bilim ve doğal güzellikler karşısında şaşkınlıklarını dile getiren, devamlı gördüklerinden bahseden, etraflarına beğenilerini anlatan ve bu arada da Mısır'da gördüklerini küçümseyen birçok gençle karşılaştım. Acaba bakış açıları ne derece doğru ve vardıkları yargı ne kadar isabetliydi? Bunu, ancak gördüklerini gördüğüm taktirde cevaplayabilirdim. Seyahat hakkında çok kitap okudum. Fakat seyahat, kitaba dönüşürse, önemsizleşir, yararı azalır ve kalbe hitap etmez, akla hitap eder; duygu değil, bilgi haline doner. Gerçek seyahat, insanı yenileyen ve kalbi yaşatandır.

İstanbul'a yaptığım bu seyahatim 40 gün sürdü. 2 Haziran 1928 Cumartesi günü "Reşid" adlı vapura bindik. Seyahate çıktığım gün, günlük tutmaya karar vermişim. Bunun için uyumadan önce, son iş olarak her gün yaptıklarımı, tarihini de belirterek yazıyordum. Ancak okuyucuları sıkınamak için anıların sadece önemlilerini kaydediyordum.

Daha önce denizi sadece kıyıdan görmüştüm. Fakat içini, büyüklüğünü, gel-gitlerini ancak bugün görebilmigtim. Deniz, gündüz muhteşem, güzel ve dosttu; gece ise gorkemli, korkunç ve ürkütücüydü! Nasıl ki güneşin doğuşu, gorkemli bir dağ, yıldızları parlayan bir gece gibi mükemmel doğa manzaraları karşısında bir şeyler hissediyorsam, denize karşı da acı bir tat ya da tatlı bir acı hissediyordum. Belki de manzaraların karşısında aldığım zevkin nedeni, onların güzellikleri; bu gerçekler karşısında kendime karşı duyduğum üzüntünün sebebi de kendimi çok küçük görmemdi.

Deniz, aklımızı başımızdan almıştı sanki. İlk iki gün sakin geçti. Fakat tam ona alışır alışmaz da diğerlerini gostenneye başladı. Üçüncü gün ise dalgalıydı. Bundan dolayı başım dondu ve kustum. Uzun bir süre yatakta her şeye boyun eğmiş ve teslim olmuş olarak kaldım. Üçüncü gün İzmir'e vardık. Vapurun bazı yolcuları ile İzmir'i gezmek için bir araba kiraladık. Dördüncü gün ise İstanbul'a ulaştık.

Önce İstanbul'un çevresini şöyle bir gezdik. Burada bir ev tuttuk. Başlangıçta şaşkındım. Çünkü, hayalimde çizmiş olduğum gibi bir ihtişam ve güzellik göremedim. Güzelliklerini ve ihtişamını, ancak kıyıları doluştuktan, ayrıca vapurla kıyılarda gezinti yaptıktan sonra anlayabildim. Türklerin iki huyu hoşuma gitti: Temizlikleri ve sakinlikleri. Temizlik, günlerini kuru ekmek yiyerek geçiren fakirin evine bile girmişti. İstanbul'da fakirlerin evi basit bir şekilde döşeli olup oda hasırla kaplıdır. Fakat bir Türk, kendisinin ya da misafirinin ayakkabı ile oraya basmasına asla izin vermez. Trenlere, trolleybüslere bindik. Şehrin, birinci sınıftan dördüncü sınıfına kadar farklı lokantalarında yemekler yedik. Kahvehanelerde oturduk. Butun buralarda temizlikten başka bir şey göremedik. Bu da Türkler için övünülecek bir durumdu. Sakinliklerine gelince; kaldığımız kırk gün içinde caddelerde ve tramvaylarda ne bir kavga ne de bir kargaşa gördük. Kahvehaneler insanlarla dolu olduğu halde gözlerini kapatırsan, kimse yok zannedersin. Gerçekten, Türkler, bu iki konuda söylendiği gibi Doğunun İngilizleridir. Belki de bu iki konunun dikkatimi çekmesi, bu iki özelliğin Mısır'da hemen hemen hiç olmamasından dolayıydı. Eğer ülkeleri temizlik sırasına koyarsak, kendimizi ne başta ne de ortada bulabiliriz! Lübnanlılar ve Suriyeliler bile bizden

Hüseyin Yazıcı

ilerideler! Sakinlikte de durum böyle. Ülkemiz bu sessizliği kahvehanelerde, caddelerde, tramvaylarda, toplumda ve hatta evlerde yasaklamıştır sanki!

Her sabah ya da sabah akşam, Süleymaniye Kütüphanesi'ne gidiyordum. Bu, bizim seyahatimizin resmî işiydi. Formaliteler ne kadar da ağır geliyor insana! Bu iş çok yararlansak da insanın iç dünyasına faydası olmayan monoton bir işti. Kitapları altüst ettik ve kütüphanelere daldık. Başkalarına açılmayan kapılar bize açıldı. Rastladığımız bütün kıymetli eserleri kaydettik, tavsif ettik ve numaralarını yazdık. Mısır'a döndüğümüzde bu kitapları Dârü'l-Kutubi'l- Misriyye'deki¹⁵ eserlerle karşılaştırdık ve mevcut olanlarını ayırdık. Yeni rastladıklarımızla ilgili de bir rapor tuttuk. Tuttuğumuz raporlardan birini, yararlanılması için Dârü'l-Kutubi'l- Misriyye'ye verdik. Diğerini ise bizi seyahate gönderen prence takdim ettik. Fakat anlatmak istediğim seyahat bu İstanbul seyahati değil. Okuyuculara ayrıntılarını verip uzatmayacağım.

Seyahatin en önemli anları, bir amaç için çıkmadığımız, caddelerde bir hedef için dolaşmadığımız, ufkumuzun açılması için köyleri ve kıyıları ziyaret edip tanımadığımız insanlarla karşılaştığımız, hoşumuza giden manzaranın yanında durup yorulana değin yürüdüğümüz, bıkana değin vasıtaya binip anladığımız ya da anlamadığımız şeylerle kafamızı doldurduğumuz günlerdi. Gezilerimiz esnasında bazen de bizim için çok şey ifade eden tanıdık kelimeler çalınırdı kulağımıza.

İstanbul'da dikkatimi çeken pek çok şahsiyetle karşılaştım. Hayatlarını Arapça kitaplara ve arabî ilimlere veren iki Alman müsteşirle¹⁶ tanıştım. Sabahları kütüphanelerde, akşamları da evlerindeki kütüphanelerinde okumak ve düzeltme yapmaktan başka zevkleri yoktu. Birisi, makâmâtla¹⁷ ilgili bir araştırma yapıyor; bunun için de Bediuzzaman'dan¹⁸ bugüne değin yazılmış makâmatları topluyor, tasnif ediyor, anlamaya çalışıyor ve yorumlar getiriyordu. Ötekisi ise, mezhep kitapları ile ilgileniyordu. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin¹⁹ bir eserinin²⁰ basımı için çalışıyordu. Takıldığı yerleri bize gösteriyor, biz de cümleyi anlamak için uzun uzun düşünüyorduk. Bazen cümleyi uygun görüyor, bazen de uygun görmüyorduk. İkisi de son derece sabırlıydı. Rahibin manastırda ibadeti gibi işlerine tapıyorlardı.

İsmail Saib Efendi²¹, yaşlı, vakur, iyi kalpli, İstanbul Kütüphaneleri'ndeki bütün kitapların değerli olup olmayanlarını bilen bir zattı. Bu konuyla ilgili bilgi isteyene bizzat kendisi hizmet ederdi. Mütevazı bir hayat yaşayan, azla yetinen birisiydi. İstanbul Üniversitesi'nde büyük bir maaşla Arap edebiyatı hocası olması kendisine teklif edildi, ama kabul etmedi. Çünkü, bu makam yeni dönemde elbise ve şapka giymeyi gerektiriyordu. Kendisi, sarıklı bir hoca olarak kalmaya özen gösteriyordu. Sarık da sadece resmi dinî görevi olana müsaade ediliyordu. O, ücreti az dini işi, ücreti çok diğer işlere tercih ediyordu.

Suriye asıllı olan Reşid el-Havâslı uzun bir süre İstanbul'da yaşadı. Cemâleddin Efgânî²² İstanbul'da iken kendisiyle görüşüp defalarca sohbet etmişti. İyi bir kitap tüccarıydı, yetenekliydi. Kitapların nasıl satılıp alınacağını, nasıl değerlendireceğini iyi biliyordu. İstanbul'un eski

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin'in İstanbul Anıları

durumunu, yeni durumunu, yeni devrimi ve bu devrimin halktaki etkilerini öğrenmek için onu iyi bir fırsat olarak değerlendirdik. Bu arada başka şahsiyetler de tanıdık.

En iyi vakitlerimiz, şehirden sahillere gittiğimiz zamanlardı. Bir gün, Çırçır suyuna²³ gitmek üzere vapurla boğaza açıldık. Çok güzel bir geziydi. Denizin ve etrafın güzelliğini gördük. Evler, setler halinde sıra dağların yamaçlarına yayılmıştı. Dağlar kiraz, fındık ve ceviz ağaçlarıyla doluydu. Her yerden su kaynakları fışkırıyor ve bunlardan içimi hafif, tatlı, soğuk sular çıkıyordu. Yolda, vapurun uğrayıp durduğu semtler vardı. Orada insanların taze meyve, kahvaltılık ve baklagiller gibi şeyleri satın aldığı temiz pazarlar kuruluyordu.

Büyük küçük bütün insanlar tertemizdi. Çoğu satılan mallar dükkanın içinde sergilenirdi. Mesela, kasap etini dükkanın içinde sergilerdi²⁴.

Bir keresinde de üç adadan²⁵ meydana gelen Prenseler adalarına gitmek üzere vapura bindik. Adaların en büyüğüne gittik. Bu ada suyun çevrelediği set halinde bir dağdı. Ağaçlar ve bitkilerle kaplıydı. İnsanlar, orada denize nazır evler inşa etmişlerdi. Adanın tepesine kadar çıktık ve bir öğle yemeği yedik. Güzel manzarası ve temiz havasından yararlandık.

Türkler, Cuma gününü, resmi tatil²⁶ olduğu için kıyılarda geçirmeyi severler. O gün dükkanlar kapanır ve işler bırakılır. Tek tek veya gruplar halinde yanlarına yiyecek alarak pikniğe çıkarlar. Bazen yanlarında çalgıcı aldıkları da olurdu. Mutlu ve neşeli olurlardı. Yine güzel bir havada dışarı çıkmıştık. Kıyılardan birine varınca, sağanak yağmur yağmaya başladı. Herkes gülerек neşe içinde ve kendileriyle alay eden havayı ciddiye almadan sığınacağı bir yer aramaya başladı. Harika bir gündü ve görülmeye değer bir manzaraydı!

Kadınlar, yeni özgürlüğe ve yeni giyime bayılmışlardı. Son derece seviniyorlardı. Genç kızlar, caddelerde dahi dans ediyor ve kahvehanelerde şarkı söylüyorlardı. Sanki, uzun bir işkence döneminden sonra hapishaneden çıkmış ve yine uzun bir ayrılıştan sonra ailelerini görmüş mahkum gibiydiler.

İstanbul'da Kadı Mektebi'nden²⁷ eski hocam Ali Fevzi Bey'i görmek iyi bir rastlantıydı. Hem devlet hizmetinden ve hem de Mısır'dan ayrılmıştı. Çünkü, İngilizlerin ülkesini işgal ettiğini görmeye dayanamamıştı. Kahvehanedeki Yunan garson bile kendisinin sahip olmadığı ayrıcalıklara sahipti. Bunun için, vatanından kaçmış ülkeler dolaşmış ve sonunda İstanbul'a gelmişti. 25 Cüneyh²⁸lik maaşa kanaat getirmişti. Azını kendine ayırıyor, çoğunu da etrafındaki fakirlere dağıtıyordu. Doğrusu onu bulana değin, İstanbul'da uzun bir süre kendisini aradım. Sonunda aradığımı da buldum. Çünkü onun, Türkiye'deki yeni devrimi, sonuçlarını, olumlu ve olumsuz taraflarını bana en iyi anlatacak kişi olduğunu biliyordum.

Türkiye'de, dikkatimizi çekecek önemli sosyal devrimlerin olduğunu söyledi. Çünkü Türkiye, bu yola giren ve bunları deneyen ilk İslam ülkesiydi. Halife görevinden alınmış ve hilafet kaldırılmıştı. Tahttan indirilen halife, aile üyeleri ve akrabalarının Türkiye Cumhuriyeti'ne girişleri yasaklanmış; hilafet, cumhuriyete dönüştürülmüş, halifenin malları, saraylar ve

Hüseyin Yazıcı

müştemilâtı halka açılmıştı. Sağduyulu kişiler, bu konuda farklı görüşlere sahiptiler; bazıları devrimi övüyor bazıları ise eleştiriyordu.

Evkâf Vekaleti kaldırılmış, sorumluluğu ilmî danışma kurulunun yanı sıra, Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiş, ayrıca Şer'î mahkemeler de kapatılmış ve yargı birleştirilmişti.

Dini okullar kaldırılmış ve tek bir eğitim düzenine geçilmişti. Dini okullar ülkede çok yaygındı. Bazıları Evkâf Vekâleti'ne, bazıları ise Şer'îyye Vekâleti'ne bağlıydı. Hepsî Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve tek tip eğitim verilmeye başlanmıştı. Çocuğuna dini eğitim vermek isteyen aile, bunu kendisi üstlenecekti. Üniversiteye bağlı olan ve din adamlarının mezun olduğu İlahiyat Fakültesi'nde dini eğitim kısıtlanmıştı.

Tarikatlar kaldırılmış, zaviyeler, tekkeler kapatılmıştı. Derviş²⁹, mürit³⁰, üstat³¹, çelebi³², nakîb³³ gibi dînî lakaplar kaldırılmıştı. Kehânet, büyü, yıldız falcılığı, muska yazımı, gelecekte haber verme yasaklanmıştı. Bu tip işlerle uğraştıkları tespit edilenler, üç ay kadar hapis ve elli lira kadar para cezasına çarptırılıyordu. Zaviyeler ve tekkeler sivil okullara dönüştürülmüştü.

Dini giysi sınırlanmış, sadece Diyanet İşleri başkanı ve Diyanet İşleri başkanı tarafından tayin edilmiş imam, hatip, vâiz gibi özel kişilere serbest bırakılmıştı. Bunun dışındakilerin ise sarık sarmaları, din adamları gibi giyinmeleri yasaktı.

Cuma günü zorunlu³⁴ tatil günü olarak belirlenmişti. O gün fabrikalar, depolar, mağazalar ve benzeri yerler kapatılıyordu. Kim aksi davranırsa cezalandırılıyordu. Fakat fırınlar, kasaplar, manavlar, eczaneler ve bazı müesseseler hariç tutulmuştu. Arabî takvim kaldırılmış, yerine mîlâdî takvim getirilmişti.

Çeyiz ve evlilikte israf yasaklanmıştı. Bir günden fazla düğün yapılmayacak, düğünde umumî ziyafetler verilmeyecek ve çeyiz alenî olarak taşınmayacaktı. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye³⁵ ve birey hukuku yerine, Avrupa'dan alınan kanunlarla medenî kanun çıkarılmıştı. Bu kanunla örneğin; çok evlilik yasaklanmış ve her iki eşe de belli sebeplerden dolayı boşanma davası açma hakkı verilmişti.

Kadın, giyimi açısından özgürlüğe kavuşturulmuştu. Bu arada siyasal, sosyal ve medenî açıdan da erkekle eşit duruma getirilmiş, kendisine çalışma ve görev alabilme alanları açılmıştı. Kadının erkekle sosyal açıdan eşitliğine gelince; medenî kanunda bu konuda kanun çıkarılmış ve mirasta da kadın ile erkek eşit hâle getirilmişti. Evlilik eşit iki parçadan oluşan bir birliktelik olarak sayılmıştı. Son olarak kadına seçme ve seçilme hakkı verilerek siyâsî hukukta da erkekle eşitliği kanunlarla sağlanmıştı. Kadının eğitimine önem verilmiş ve bu konuda erkeklerin eğitiminin yaygınlaştırıldığı gibi, kadının da eğitimi yaygınlaştırılmıştı. Din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış, yasama, yargı ve yürütmeye dinin etkisi kalmamıştı. Din adamlarının herhangi bir dünya işi ile uğraşmalara yasaklanmıştı. Arapça harflerden oluşan alfabe Lâtin harflerine çevrilmişti.

Bunlar, Türkiye'de meydana gelen devrimin en önemli göstergeleriydi. Ben bunlardan hangisinin Mısır'a uygun olup olmadığını

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Afmed Emin'in İstanbul Anıları

anlamak ve bu reformlarda sona kadar gidilip gidilemeyeceğini uzun uzun konuşmak istiyordum.

Şimdi de yazdığım bazı günlük hatıralarıma geçiyorum:

12 HAZİRAN 1928 PAZARTESİ

Sabahleyin Topkapı Sarayı'na giderek buradaki kütüphanede incelemeler yaptık ve çok değerli kitaplara rastladık. Akşam da Ali Fevzi Bey ile karşılaştık. Onunla yaklaşık üç saat oturarak çeşitli konularda sohbet ettik.

Kendisine Türkiye'nin sosyal durumunu sordum. O da bana "Türkiye'de meydana gelen gelişmeyi iyi incelemek gerekiyor. Çünkü Mısır'ın Türkiye ile sosyal açıdan önemli bir bağı var. Mısırlıların pek çok âdet ve geleneği Türkiye'den alınmadır. Türkiye değişirse, Mısır da değişebilir. Buna İstanbul'un, Batı Medeniyeti'nin Mısır'a bağlandığı bir köprü olduğunu da ilave etmem gerekiyor. Bana göre, Batı akımına karşı koyulamayacaktır. En iyisi, bizi silip süpürmeden önce her şeyi göze alarak hazır olalım. Türk Devrimi'nin en büyük belirtisi peçenin atılmasıdır. Türk halkına evliliğin ıslahı açısından fayda vermiştir. Her iki eş de evlenmeden önce arkadaşını görüyor ve onunla yakınlık kuruyor. Sonra peçeyi atma, kadına dünya işlerinden bilmediği bir çok şeyi öğretmiştir. Aslında peçeyi atma kadının yararınadır" dedi.

Kendisine şapkeyi sordum ve "Çok iyi. Başa ve göze festen daha iyi" dedi. Kendisi de festen hoşlanmıyordu. Ali Fevzi Bey konuşmasını şöyle sürdürdü: "Hükümetin din adamlarının gücünü azaltmasını olumlu buluyorum. Çünkü din adamları, yeniliğe açık değillerdi ve sultanların elinde birer oyuncak idiler. Sultanlar, din adamları kanalıyla halka eziyet ediyorlardı. Onların halk üzerindeki etkileri çoktu". Ali Fevzi Bey din adamları arasında din ile ilgileri olmayanları eleştirerek şöyle devam etti: "Birçok insan, sarık takıyor ve onunla da gurur duyuyordu. Dilenci, müneccim, muska yazıcıları bütün bunlar sarık takıyordu. Hepsi din adamlarının giydikleri giysiyi giyiyorlardı. Türk Hükümeti'nin resmi din adamları dışında başkalarının dîni giysi giymesini yasaklaması ise, faydalı bir iş olup dolandırıcılığı ve hurafeyi kökünden söktüp attı. Her reformun kurbanları olabilir. Hürriyetin verilmesini aşırılık izleyebilir. Din adamlarını sıkı takip, bazı hataları beraberinde getirmiş olabilir. Kadının peçeyi atması da bazı hatalara neden olmuş olabilir. Fakat zamanla bunlar düzelecektir."

Ali Bey, "Bugün bazı Türk gazetelerinde camilerin ve namazın yeni uygarlıkta uyum sağlaması için düzenlenmesi çağrısı ile ilgili okuduğum şeyler, dini reformda aşırılıktır. Çünkü insana, çizme giyip çıkarması ve şapka takıp secdeye gitmesi zor geliyor. Batı dünyası, Türk devrimi ve bütün bu devrimin kansız olması karşısında şaşırıp kalmıştı. Birçok Avrupalı, iki neden yüzünden bu devrime kızmıştır: Bazıları, devrimden hoşlanmamıştı. Çünkü Türkleri, giysileri, adetleri ve gelenekleri içinde hoşlandığı bir müze olarak sayıyor ve Türkler, onlara Ortaçağı hatırlatıyordu. Çoğu da kendilerinin daha önce sahip oldukları ayrıcalıkları aldığı için onları sevmiyordu" diyerek sözlerine devam etti.

Hüseyin Yazıcı

Kendisine, Türkiye'nin bu gidişatı ile kalkınmasına devam edip edemeyeceğini sordum. O da bana, bütün göstergelerin bunu gösterdiğini, yeni neslin bu hareketi desteklediğini, onu koruyacağını ve bütün halkın da bu dönemde daha mutlu olduğunu söyledi.

Sosyal içerikli konuşmalardan kendisini ilgilendiren konuşmalara geçtik ve kendisine Mısır'ı hâlâ özleyip özlemediğini sordum. Son derece özlem duyduğunu, ancak Türkiye'de kalmayı tercih ettiğini söyledi. Çünkü arkadaşların vefasını sınamış, ama Mısır'da kendisini üzen şeylerle karşılaşmış. Onun için en iyisinin onlara yakın olup onlarla bozuşmaktansa, uzak kalıp bozuşmamak olduğunu düşünmüş. Ali Bey konuşmasına "Türkiye'yi müstakil bir İslâm Devleti olduğu için tercih ettim. Genel olarak burada hem Doğu hem de Batı havası var. Uygarlıkta gelişmiş ve birçok alanda bizden üstün. Burada ayrı bir taraf daha var. Ben İngiltere, Fransa ve Almanya'da da yaşadım. Fakat buralarda, Türkiye'de ikametim esnasında hissettiğim rahatlığı hissedemedim. İstanbul'da iken Doğu semtlerinde oturur, şark lokantalarında yemek yerim. Batı yakasına nadiren giderim. Minarelerle dolu bir bölgede yaşamak hoşuma gidiyor" diyerek devam etti.

Ona, evlenmemekle ilgili çizdiği yoldan memnun olup olmadığını sordum. Bana bu kararından dolayı üzgün olduğunu, genç olup evlenebilmeyi dilediğini, çünkü hayata ümit verenin evlilik olduğunu ve kendisinin bekar bir yaşlı olarak ölümü bekleyen zavallı bir insan olduğunu söyledi.

Söz döndü dolaylı ve sonunda Türk Edebiyatı'na geldi. Bana "Türkçe'yi, Türk Edebiyatı'nın diğer Doğu edebiyatlarından daha geniş ve daha zengin olduğu için değil de Türklerin, dillerini ve edebiyatlarını sosyal, maddi ve manevi ilişkilerini düzenlemede nasıl kullandıklarını görmek için öğrenseydiniz! Mısır'da konuşma ve yazı dili ayrı olduğu sürece, Mısır'ın durumu ise ümitsiz. Ya konuşma dilinin üstün tutulması gerekir ya da birleşmeleri için yazı dilinin kaldırılması gerekir. Ancak o zaman, düşünce ve ruhunu gerçek hayattan alan doğru dil ortaya çıkar" dedi.

5 TEMMUZ CUMA

Sabahımızı Süleymaniye Kütüphanesi'nde geçirdik. Öğleden sonra da bize yaptığı davet dolayısıyla Sultan Ahmet Camii civarındaki evinde Fuat Köprülü'yü (1890-1966 Ç.N.)³⁶ ziyaret ettik.

Aile evi olduğu belli olan, son derece temiz ve düzenli, eski, büyük bir evdi. Merdivenleri lüks halılarla döşenmişti. Dört bir tarafında düzenli bir kütüphane ve ortasında da büyük bir çalışma masası bulunan geniş bir odaya girdik.

Bizi Fuat Bëy karşıladı. Otuz yaşlarında, çalışkan, kültürlü, gözlerinden zeka fışkıran birisiydi. Müsteşrikler kongresi için bir konu hazırlıyordu. Üniversitemiz ve yayınlarımız hakkında konuştuk. Sonra da müsteşriklerden ve ilim dünyasına yaptıkları hizmetten bahsettik. Keşke bazıları siyasetle uğraşmasalardı! Konu, İslâmî fraksiyonlara geldi ve bu konuda gerçeğe varmanın zorluğundan bahsettik. Çünkü onun hakkında yazarlar ya radikal destekleyici ya da radikal reddedici idiler. Bu arada bana

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin'in İstanbul Anıları

İslâm'ın tasavvufu destekleyip desteklemediğini veya ona karşı çıkıp çıkmadığını sordu. Benim düşüncem İslâm'ın onu desteklediği yönündeydi.

Ben, Fuat Beyin Türkiye'de şu andaki dînî reformu ve var olan sosyal durumu savunanlardan biri olduğunu biliyordum. Onun ve arkadaşlarının reformlarını dayandırdıkları noktaları öğrenebilmek için, ikinci defa bu konuyu açtım. Her defasında da bu konuyu ustaca kapatıyor ve konuyu başka tarafa kaydırıyordu.

8 TEMMUZ PAZAR

Sabahleyin Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'ne gittik. Bu kütüphanenin değerli yazmalarla dolu olduğunu gördük. Fakat ne yazık ki, kitaplar zayı olacak derecede rutubetliydi. Bunun nedeninin, bir ajanın Abdulhamid'e, kütüphanede bir grubun siyaset konuşmak için toplandıklarını haber vermesi üzerine, kütüphanenin on dört sene kapalı tutulması olduğunu öğrendik.

Kütüphane müdürü Afganlıydı. Bu arada Cemâleddin Efgânî hakkında konuştuk. Ona, Efgânî'nin İstanbul'daki mezarının yerini sorduk. Bize onun yerini tarif etti ve öğleden sonra tramvayla Maçka denilen yöne doğru gittik. Vapur da gidiyormuş oraya. Çünkü, boğazın girişine yakın saray istasyonunun civarındaymış. Kapılı, elli metre uzunluğunda bir duvarla çevrili bir mezarlık³⁷ gördük. Oradaki görevliye, Cemâleddin Efgânî'nin mezarını sorduk, ancak bilemedi. Bunun üzerine mezarlığın asıl görevlisini getirdi ve ona sorduk. O da mezarı bize tarif etti. Türbesi ve duvarı olmayan normal bir mezardı. Öyle görünüyor ki onlar, Efgânî'yi defnettiklerinde onu anmamaya ve normal bir insan gibi defnetmeye karar vermişlerdi. Fakat çok sonraları mezarın etrafı mermer, üzeri de demirle çevrilmişti. Mermerin üzerinde Efgânî'nin doğum ve ölüm tarihini okuduk. Diğer taraftan da Türkçe şu ibare yazılıydı: "Bu mezarı, dünyanın her tarafındaki Müslümanların dostu, Amerikalı hayır adamı Bay Charles Cron 1926 senesinde inşa etti."

Hayatını, devrimini, mücadelesini ve Mısır'da reformun ilk tohumunu onun attığını düşünerek üstadın mezarının yanında biraz durduk. Onun hatıralarından etkilenmiştik. Ona fatiha okuduk ve içimiz hatıralarla dolu olarak oradan ayrıldık.

Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nin müdürü Afganlıya Abdullah Nedîm'in³⁸ mezarını da sorduk. Bize "Bektaş"³⁹ tarafında bir yerde olduğunu, fakat tam olarak kabrinin yerini bilmediğini söyledi.

12 TEMMUZ PERŞEMBE

Sabahleyin Mısır Konsolosluğu'na uğradık ve oradakilerle vedalaştık. Sonra da Bayezit Camii'ne gittik ve Ali Fevzi Beyin daveti üzerine cami yakınındaki bir lokantada öğlen yemeği yedik ve vedalaştık. Ali Bey, yalnızlığından ve gurbette vatanın kokusunu aldığından dolayı, bize büyük bir yakınlık göstermişti. Kalkmak için izin istediğimizde "Siz benden izin istemekle, sanki hayatıma son veriyorsunuz" dedi. Bu cümleyi duyunca gözlerim dolmuştu.

Hüseyin Yazıcı

Ali Fevzi Bey kesinlikle bir benzerini görmediğim ilginç bir insandı. Ülkesi Mısır'ı Müslümanları seviyor ve durumlarına üzülmüyordu. Hem kalbiyle, hem aklıyla iman ediyordu. Değişik bir şekilde oruç tutuyordu. Güneş battığında bir bardak sütle iftarını açıyor ve biraz da su içiyordu. Bu şekilde ertesi gün iftara kadar kalıyordu. Yine aynı şekilde iftarını açıyordu. Oruç tutmakla fazla yemekten, yağlı yemeklerden ve rahatsız edici söz ve işlerden kaçınıyordu. Kendisini buna iten şey de İstanbul'da oturduğu apartmanın alt katında yabancıların oturmasıydı. Ramazan ayında onları rahatsız ederim korkusuyla sahura kalkmıyordu. Bunun için yukarıda belirttiğimiz gibi sahorsuz oruç tutuyordu.

Onunla vedalaştığım gün, bana İnyet Han'ın İsviçre'de tasavvuf ile ilgili çıkardığı bir İngilizce dergi verdi. İnyet Han, sadece bir dinin ayrıntılarına bağlı kalmaksızın genelde tasavvuftan bahsediyordu. Bunun için de üyeleri arasında Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar vardı.

Ali Fevzi Bey, İnyet Han'ın vefatından sonra kendisine bu cemiyete başkanlık yapmasının teklif edildiğini, fakat kendisinin ne şekilde olursa olsun geleneklere ve dini kurallara bağlanmayı sevmediği için kabul etmediğini söyledi bana. Bu adamın ıstırabının ve mutsuzluğunun kaynağı, son derece ince duyarlılığıydı.

14 TEMMUZ CUMARTESİ

İkinci vakti, Sultan Abdulhamid'in Yıldız Sarayı'na gittik. Burası, buraya gelenlerin kabesi, siyasilerin arenası ve ajanların sığınağıydı. İslâm âlemini harekete geçiren kararlar oradan çıkıyordu. Yine bu saray, İslâm âleminin planlarını çiziyor ve kaderini tayin ediyordu. Batının kurnazları, doğunun kurnazlarıyla, hilekarlarıyla, şarlatanlarıyla, ıstılahçılarıyla ve bozguncularıyla orada buluşuyordu. Boğazın üstünde büyük bir saraydı. Deniz tarafından etrafına bir duvar çevrilmişti ve duvarı da bir cadde takip ediyordu. Caddenin her iki tarafında muhafızlar için binalar ve daha sonra da saray inşa edilmişti.

Rehberimiz Abdullah Efendi, Sudanlı uzun boylu bir adamdı. Kırk seneden beri sarayda hizmet veriyordu. Eski günlere, o parlak ve şaşıklı günlere hayıflanıyordu. O günlerin yokluğuna üzülmüyordu. Önümüzde, gözün bir ucunu göremediği lüks bir saray ve bahçeler uzanıyordu. Dışarıdan ana kapısına varabilmek için yokuş yukarı 20 dakika yürütüyordu. Sarayda, sultan zamanında misafirler ve ziyaretçiler için hazırlanmış bir oda gördük. Oda, mükemmel süslenmiş ve inşa edilmişti. İçindeki eşyalardan geriye büyük bir aynadan başka bir şey kalmamıştı. Abdullah Efendi, bize ondan dokuz kat daha büyük bir odayı gösterdi. Fakat kapalıydı. Sarayın bütün eşyalarının taşındığını, sultanın oturduğu harem dairesinin savaş döneminde yandığını söyledi.

Bahçede büyük bir fiskiye gördük. Abdullah Efendi, kısa bir zaman önce Hidiv Abbâs'ın burayı ziyaret ettiğini, bu fiskiyenin yanında durduğunu, Mısır'a vali olduktan sonra da İstanbul'a tekrar geldiğini, yine bu fiskiyenin yanında Sultan Abdulhamid ve Bulgar prensi ile oturduğunu söyledi. O zaman Sultan onlara bazı bağışlarda bulunmuştu. Sonra da

Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin'in İstanbul Anıları

Abdullah Efendi yine o günlere hayıflandı. Üzüntü ve keder yüzüne de yansımıştı.

16 TEMMUZ PAZARTESİ

Mısır'a dönmeye karar verdik. Gümrüğe kadar araba tuttuk ve "er-Ravda" adındaki gemiye bindik. İstanbul'da yaklaşık kırk gün kalmıştık.

Gezinin genelini şöyle özetleyebilirim: İlk günlerde çok para harcamıştık. Çünkü nasıl yaşayacağımızı bilmiyorduk. Bize konuşmalarıyla bizi sıkan ve epeyce masrafa neden olan Suriyeli bir rehber eşlik ediyordu. Fakat sonunda ondan kurtulduk.

Bu kırk gün zarfında İstanbul'un havası güzeldi. Kahire'nin sıcaklığını hissetmiştik orada. Zaman zaman da üşüyorduk. Birisi bize, bu seneki sıcaklığın her zamankinden daha az olduğunu söyledi. Sıcak bazı senelerde dayanılmayacak kadar bunaltıcı olmuştuk.

Bu gezi benim ufkumu genişletmişti. Mısır'da cereyan eden olaylara sanki daha gerçekçi bakmaya başlamıştım. Ayrıca İstanbul'da iken dini duygularım galeyana gelmişti. Namaz açısından değil, kalbimdeki duyguları kastediyorum.

Seyahatte, kendimi arkadaşlarımla karşılaştırdığımda, onlardan daha muhafazakar, daha az neşeli, ailesine ve vatanına daha fazla özlem duyan biri olduğumu anladım. Mısır'a dönünce aileme ve çocuğuma daha insafli davranmaya, onlara daha nazik, daha şefkatli, daha ince, daha iyi muamele etmeye ve onlarla daha fazla eğlenmeye karar verdim.

Döndüğümde faydalı bir proje üretmeyi düşündüm. O da İstanbul'da rastladığım kıymetli kitapları yayımlayabileceğim bir matbaa kurmaktı. Bu kârlı, paralı ve de edebiyatla ilgili bir iş olacaktı.

Kendi kendime dedim ki: İstanbul'da geçirdiğim 40 gün, iyi bir romana, daha doğrusu romanlara konu olur. Manzaralar var, şahıslar var, olaylar var. Kadın ve romanı yazacak kişi dışında her şey var.

Kafamda saçlarımın fazlaca beyazladığını gördüm ve duygularımın da yaşımı aştığını hissettim. Bazı gençlerin bana yol vermelerinden, yer vermelerinden dolayı da bu duygularım iyice kabarmıştı. Bütün bunlar acı verici saygı gösterileriydi.

Bu seyahati hocamız Ali Beyin, duyduğunda "Âyetü'l-kursî= Sandalyenin mucizesi" adını verdiği bir trajediyle kapattım. İskenderiye'ye varmadan bir gün önce, geminin güvertesine çıktım ve açılıp kapanan bir sandalyeye oturmak istedim. Eski bir sandalyeydi. Sandalyeyi açtım ve ellerimi yan kollarına uzatarak oturdum, fakat arka kısmı kırıldı. Sol elimin serçe parmağı iki ahşap arasında kaldı ve üst tarafı ezildi. Eti sarktı ve kan akmaya başladı. Geminin doktoruna çıktım. Doktor sarkan eti sağlam bir şekilde yerine dikti. Olay, gemide bulunan herkesi etkilemişti. Mısır'a geldiğimde de cerraha gittim. O da parmağın kemiklerinin röntgeninin çekilmesini istedi. Filmi çektik ve çok şükür sağlam olduğunu gördük. Yara uzun bir tedaviden sonra düzeldi. Fakat elimde açık bir iz bırakmıştı.

ÖZET:

Mısırlı bir tarihçi ve yazar olan Ahmet Emîn (1878-1953), 1928 yılında İstanbul'u ziyaret etti. Burada kaldığı 40 gün süresince başta Fuat Köprülü, Alman müsteşrik H.Ritter ve O. Rescher olmak üzere önemli kişilerle görüştü. Bu arada henüz beş yaşında olan cumhuriyetimiz ile ilgili yaptığı değerlendirmeler bir Arap edibinin özellikle o yıllardaki düşüncelerini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan Ahmet Emîn'in Türk insanı hakkında da değerlendirmeleri var bu yazıda.

SUMMARY:

Egyptian historian and writer Ahmed Emîn (1878-1953) had visited İstanbul in 1928. During the fourty days he stayed here, he met important characters such as Fuat Köprülü, German orientalist H. Ritter and O. Rescher. Meanwhile, the evaluations made regarding our republic which was only five years old, are important because they are reflecting the ideas of an Arab writer in those years especially. On the other side, Ahmed Emîn's evaluations regarding Turkish people are also present in this essay.

¹ Ahmet Emîn ile ilgili olarak şu eserlere bakılabilir: Ahmet Emîn, *Hayâtî*, Beyrut 1985; Brockelmann, *Gall, Suppl.*, III, 305; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi'l-edebi'l-'arabi- el-Edebu'l- hadîs-*, Beyrut 1986, s.308-309. Yusuf Es'ad Dâğir, *Mesâdiru'd-dirâseti'l- edebiyye*, I-IV (Beyrut 1983) II, 135-140; Ömer Rıza Kehhâle, *el-Müstedrek 'alâ mu'cemi'l- mu'ellifin*, Beyrut 1988, s. 41; Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", *DİA*, II, 62-64.

² Bugünün Siyasal Bilgiler Fakültesi.

³ Arap dünyasının en önemli fikir adamlarından birisi. Hayatı ve eserleri için bk. Hannâ el-Fâhûrî, a.g.e., s. 335-366; Rahmî Er, *Tâhâ Husayn ve Üç Romanı* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ, Sos. Bil. Enst. Ankara 1988.

⁴ Mısırlı bir tarihçi ve dilci. Bir ara İskenderiye Üniversitesi dekanlığı görevinde bulunan el-İbâdî, bir çok ülkenin yanı sıra Türkiye'ye de gelmiş ve İstanbul'daki önemli kütüphaneleri ziyaret etmiştir. Hakkında bk. Yusuf Es'ad Dâğir, a.g.e., I, 756-757.

⁵ Kısa adı "GAL" diye bilinen "Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II" (Weimar 1898-1902) ve bunun zeyli olan "Supplementband, I-II" (Leiden 1937-1942) adlı eserin sahibi ünlü Alman şarkiyatçı ve Türkolog. Brockelmann'ın adı geçen eseri, İslam dünyasında Arapça eser yazmış müellifler, eserleri hakkında bilgiler vermekte, ayrıca her bölge ve devre ait sanat ilimlere ait bölümler içermektedir. Brockelmann'ın hayatı hakkında bk. Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *DİA*, VI, 335-336.

⁶ Eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, a.g. md.

⁷ Bk. Ahmet Emîn, a.g.e., s. 205-221.

⁸ Mısır'da bir kent.

⁹ Ahmet Emîn'in yaşadığı dönemde Mısır'da Müslümanların aile davalarına bakan mahkeme.

¹⁰ Mısır'da yabancıların davalarına bakan mahkeme.

¹¹ Klaudios Ptolemaios (2.yy); Eski Yunan astronomi, matematik ve coğrafya bilgini.

¹² Bu eser, Klaudios Ptolemaios'un sekiz kitaptan oluşan "Geographike hyphegesis" (Coğrafya Klavuzu) adlı eseridir. Eski Çağ dünyasının başlıca kentlerinin ve önemli coğrafi yerlerin enlem ve boylamlarını bir liste şeklinde vermektedir. Adı geçen eser, 1465 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Arapça'ya çevrilmiştir.

¹³ Hidiv Abbâs (1874-1944); Mehmet Ali Paşa sülalesinden gelen Mısırlı idareci. Hakkında bk. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I-X (Beyrut 1969) IV, 33; Zeki Muhammed Mücahid, *A'lâmü's-Şarkıyye*, I-III (Beyrut 1994), I, 27-28.

¹⁴ Türklere karşı büyük bir sevgi besleyen bir Arap şair. Hayatı hakkında bk. es-Sibâ'î Beyyûmî ve dğr., *el-Edeb ve'n-nusûs*, Libya 1981-1982, s.286-309; Yusuf Es'ad Dağır, a.g.e., II, 491-501; Yusuf Uralgiray, "*Ahmed Şevki*" Doğu Dilleri, I, (sy.4), Ankara 1970, s. 213-260; *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry*, Cambridge 1975, s. 29-42, (trc. Azmi Yüksel, AÜDTCF Dergisi, Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı, Ankara 1987, s. 479-493).

¹⁵ Mısır'ın başkenti Kahire'de inşaatı Mehmet Ali Paşa (1769-1849) zamanında başlayıp İsmail Paşa (1830-1895) zamanında biten (1870) önemli bir kütüphane.

¹⁶ Ritter ve Rescher, İslam kültürü alanında önemli çalışmaları olan iki Alman müsteşrik. H. Ritter (1892-1971) hakkında bk. Necib el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, I-III (Kahire 1980), II, 460-462. O. Rescher (1883-?) hakkında bk. a.g.e., II, 447-448.

¹⁷ Makâmât, tekili makâmedir. Arap edebiyatında bir edebî tür olan Makâme, öykü kahramanı olarak seçilen gösterişsiz, kalender, kayıtsız dolaşan bir şahsın her biri başka bir mâcerasını anlatan öyküler mecmuasıdır.

¹⁸ Bedî'u'z-zamân el-Hemedânî (m.968-1008) Arap edebiyatında makâme türünün ilk örneklerini veren şahsiyet. Hakkında bk. Rahmî Er, *Bedîu'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, İstanbul 1994; Nevzat Aşık, "Bedîüzzaman el-Hemedânî", *DİA*, V, 328-329.

¹⁹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (m.883-947) hakkında bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*, I-XIV (Beyrut ts.), VII, 35.

²⁰ el-Eş'arî'nin *İhtilâfu'l-musallîn* adlı eseridir. Eserin I. cildi 1929'da İstanbul'da basılmıştır.

²¹ İsmail Saib Sencer (1875-1940), Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yapmış dersiamlardan (medreselerde ders veren müderrislerin ünvanı idi). Hayatı hakkında bk. Zeki Muhammed Mücahid, a.g.e., I-III (Beyrut 1994), I, 282.

²² Cemâleddin Efgânî, İslâmî uyanışı etkileyen XIX. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından. Hakkında bk. Hayreddin Karaman, "Efgânî Cemâleddin" *DİA*, X, 456-466.

²³ İstanbul Sarıyer kazasında bulunan bir su kaynağı.

²⁴ Ahmet Emin'in hatıralarını çeviren, 1999 yazında Mısır'a yapmış olduğu bir haftalık gezisi esnasında Kahire'nin bazı sokaklarında etlerin hâlâ dışarda ve açıkta satıldığına tanık olmuştur!

²⁵ Bu adalar üç adadan değil, Kınalı, Burgaz, Kaşıkadası, Heybeli, Büyükkada, Sedefadası, Tavşan adası, Yassıada ve Sivriada olmak üzere dokuz adadan meydana gelmektedir.

²⁶ Ahmet Emin'in İstanbul'u ziyaret ettiği sıralarda Cuma günü resmi tatildi.

²⁷ Bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin bulunduğu bina.

²⁸ Mısır para birimi.

²⁹ Tarikat mensupları hakkında kullanılan bir tabir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, I-III (İstanbul 1971), I, 428.

³⁰ Bir şeyhe intisap edip henüz süluk mertebesine varamamış olan tarikat ehli. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., II, 622-624.

³¹ Tekkelerde şeyh yekili makamında bulunan sülûkî ilerlemiş dervişler hakkında kullanılırdı. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., II, 648. Ayrıca diğer anlamları bk. a.mlf., a.g.e., a.y.

³² Mevlevilikte en yüksek mertebeyi ifade eder. Tarikatın başında bulunana Çelebi efendi denirdi. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., II,344. Çelebi'nin diğer anlamları için bk. a.g.e., s. 342-345.

³³ Tekkelerde şeyh vekili makamında bulunan sülükü ilerlemiş dervişler için kullanılan bir ifade. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., s.648.

³⁴ Yazar daha sonra Pazar gününün zorunlu tatil günü olarak ilan edildiğini de ifade ediyor (Yazarın dip notu. Bk. Ahmet Emîn, a.g.e., s. 212).

³⁵ Müslüman devletlerin başlangıçtan beri faydalandığı İslam Hukuku 1867 yılına kadar kitap haline getirilmemiş bir kaynak halindeydi. 1867 yılında padişahın da izniyle Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında Mecelle Kurulu meydana getirilerek dokuz yıllık bir çalışmanın sonunda bütün içeriğini İslâm Hukuku'ndan alan ve aynı zaman da Osmanlılar zamanında ilk medeni kanun adı olan *Mecelle* doğdu. Buna *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de denilirdi. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e.,s. 425-427.

³⁶ Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin kurucularından olan Fuat Köprülü, tarihçiliği vakayinameci gelenekten çıkarıp, modern bilim temeline kayuşturma yolunda ilk çalışmaları yapan ve ilk kez, kaynakları eleştirerek değerlendiren, kaynakları karşılaştırarak kullanmayı getiren bilim adamıdır.

³⁷ Bugünkü Maçka Mezarlığı, Cemâleddin Efgânî 9 Mart 1897 yılında öldüğünde bu mezarlıkta defnedilmişti. Ancak 1944 yılında Afganistan Hükûmeti'nin isteği üzerine kemikleri Afganistan'a götürülmüştür.

³⁸ Abdullah Nedîm (1845-1896); Bugün Beşiktaş'taki Yahya Efendi Mezarlığı'nda metfun Mısırlı hatip, gazeteci ve şair. Hakkında ayrıntı için bk. Hulusi Kılıç, "Abdullah Nedîm", *DİA*, I, 125-126.

³⁹ "Bektaş" Beşiktaş olmalıdır.